स्वा।का। 5 स्वाध्याय ब्राह्मणम्, मन्त्राश्च 1 (सप्त अनुवाकाः 7)

1)प्रथमानुवाकः – ब्रह्मयज्ञ निरूपणम्

❀❀(विधिः) ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाण४ प्राच्या.न्दिशि ग्रामा.दछदिर्दर्शः (अछदिर्दर्शनः)

- उदीच्यां प्रागुदीच्याँ वा (दिङ्नामान्यन्तराळे)
- उदिते आदित्ये
- दक्षिणत उपवीय - उपविश्य
- हस्तावनिज्य
- त्रिराचामेत्, द्वि४ परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे,
- हृदय मालभ्य
- (अर्थवादः) यत्त्रिराऽचामति तेन ऋच४ प्रीणाति- यद्वि४ परिमृजति तेन यजूꣳषि- यथ्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि- यथ्सव्यं पाणिं पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदय मालभते- तेनाथर्वाऽङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासा.न्पुराणानि कल्पान्गाथा नाराशꣳसी४ प्रीणाति,
- (विधिः) दर्भाणां मह.दुपस्तीर्य (आसनार्थम्)
- उपस्थं कृत्वा (आकुञ्चितस्य सव्यजानुनः उपरि दक्षिणपादप्रक्षेपेण सुखावस्थानम्)
- प्राङासीनः स्वाध्याय.मधीयीत,
- (अर्थवादः) अपाँ वा एष ओषधीनाꣳ रसो यद्दर्भा स्सरसमेव ब्रह्म कुरुते,

- (विधिः) - दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा सपवित्रौ (दक्षिणोत्तरौ- दक्षिणः उत्तरः उपरितनः ययोस्तौ, उभौ पाणी सपवित्रौ स्याताम्)
- मन्त्रः (विधिः)- ओम् ❋ इति प्रति पद्यते,
- (प्रणवस्य वेदत्रयात्मकत्वम्) एतद्वै यजु स्त्रयीँ विद्यां प्रत्येषा वाक्, एतत्परम.मक्षरम्। तदेत. दृचाऽभ्युक्तम्।
- (प्रणवार्थवेदनविधिः) ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदु र्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति य इत्त द्विदुस्त इमे समासते- इति त्रीनेव प्राऽयुङ्क्त (प्रयुङ्क्ते)
- वेत्तारः परमहंसाः जाबालोपनिषत् – तत्र परमहंसा नाम संवर्तक- आरुणि- श्वेतकेतु दुर्वास-ऋभु-निदाघ- जडभारत – दत्तात्रेय – रैवतक प्रभृतयः। ते विदुः।
- (मन्त्रविधिः) 卐 भू 卐 र्भुव 卐 स्स्वः- इत्याह
- (अर्थवादः) एतद्वै वाच.स्सत्यँ यदेव वाच.स्सत्यँ तत्प्राऽयुङ्क्त (प्रयुङ्क्ते)
- (मन्त्रविधिः) अथ सावित्री ङ्गायत्री❋ न्त्रिरन्वाह, पच्छोऽर्धर्चशो ऽनवानः
- (अर्थवादः) सविता श्रियः प्रसविता श्रिय मेवाऽऽप्नोति,
- विधिः - अथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा छन्दाःसि प्रतिपद्यते।। 15।। 11। (पूर्वतने दिने समाप्तवेदवाक्यस्थलम् प्रज्ञातम्। तत उपरिष्टात् , अर्वाचि दिने आरभेत)

---

2) द्वितीयावाकः (शब्दपरिमाणम्, शरीरावस्था)

❀ विधिः - ग्रामे मनसा स्वाध्याय.मधीयीत दिवा नक्तं वेति ह स्माऽह शौचः आह्वेयः, (शुचि नामकस्य ऋषेः अह्वि नामिकायाः मातुश्च पुत्रः)

- उताऽरण्येऽबलः, (अरण्येऽपि अबलश्चेत् – मनसा अधीयीत)
- उत वाचा (अशक्तश्चेत्- जिह्वास्पन्दनमात्रेण)
- उत तिष्ठन्नुत व्रजन्नुताऽसीन उत शयानः - **अधीयीतैव स्वाध्यायम्।**

  (न हि अङ्गलोपानुसारेण प्रधानस्य लोपः न्याय्यः। अतः अङ्गे लुप्तेऽपि, प्रधानं कर्म करणीयम्)
- अर्थवादः - तपस्वी पुण्यो भवति य एवँ विद्वा.न्थस्वाध्याय मधीते
- परिधानीया मन्त्रः - 卐 नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि।। 16।। 12।

---

3) तृतीयानुवाकः – कालनियमः, समापनम् (अवभृथवर्णनम्), दक्षिणा

- ❀ विधिः- मध्यन्दिने प्रबल.मधीयीत
- अर्थवादः- असौ खलु वावैष आदित्यो यद्ब्राह्मणः, तस्मात्तर्हि तेक्षिणष्ठ न्तपति तदेषाऽभ्युक्ता।
- मन्त्रः - 卐 चित्र.न्देवाना मुदगा दनीक ञ्चक्षु र्मित्रस्य वरुणस्याऽग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षꣳ सूर्य आत्मा जगत स्तस्थुषश्चे-ति,
- (इतरक्रतुवैलक्षण्येन सद्यस्कालप्रारम्भसमापनविधिः) स वा एष यज्ञ.स्सद्यः प्रतायते सद्य.स्सन्तिष्ठते
- तस्य प्राख्सायम् अवभृथो

- नमो ब्रह्मणे इति परिधानीयां त्रिरन्वाह
- अप उपस्पृश्य, (वृष्टिरसि वृश्च मे पाप्मानम्, ऋतात् सत्यमुपागाम्)
- गृहा.नेति
- ततो यत्किञ्च ददाति सा दक्षिणा।। (गृहे अनुष्ठीयमानस्य यज्ञस्य)

---

4) चतुर्थानुवाकः– ब्रह्मयज्ञस्य, अनध्ययनिमित्ताभावः, चान्द्रायणवत् नित्यतपोरूपत्वात् अनुष्ठानेन उत्कृष्टफलहेतुत्वम्

(अपर्तौ विद्युत्- स्तनयित्नुः- वृष्टिः भवति चेत्, त्र्यहमनध्याय इति नियमः नियमविधिः नूत्नग्रन्थ ग्रहणे प्रवर्तते, न त्वनुष्ठाने)

❀ तस्य वा एतस्य यज्ञस्य

- मेघो हविर्धानँ
- विद्यु.दग्निः
- वर्षꣳ हविः
- स्तनयित्नु.र्वषट्कारः
- यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो
- वायु.रात्मा
- अमावास्या स्विष्टकृत्,
- (नैरन्तर्येण अनुष्ठेयपदार्थविशेषः ब्रह्मयज्ञः) अर्थवादः- य एवँ विद्वा.न्मेघे (कालमेघे)- वर्षति (वृष्टौ)- विद्योतमाने (विद्युति) स्तनयति (मेघशब्दे) अवस्फूर्जति (अशनौ) पवमाने वायौ,
- अमावास्यायाꣳ स्वाध्याय मधीते - तप एव तत्तप्यते,

(सत्स्वपि प्राकृतिकेषु उपद्रवेषु यो यजते, स एव तपस्वी)

- तपो हि स्वाध्याय इति
- उत्तम.न्नाकꣳ रोह.त्युत्तम स्समानानां भवति,
- यावन्तꣳ ह वा इमाँ वित्तस्य पूर्णा न्दद् थस्वर्गँ लोक ञ्जयति तावन्तँ लोक ञ्जयति, (वित्तपूर्णायाः पृथिव्यादानेन समं फलमवाप्नोति, स्वध्यायस्य जगद्रक्षणत्वात् हेतोः)
- भूयाꣳसञ्चाक्षय्य.ञ्च (पुनरावृत्तिरहितं लोकं शाश्वतिकमवाप्नोति)
- अप पुन.र्मृत्यु ञ्जयति। (ब्रह्मात्मकत्वात् अमृत्युर्भवति)
- ब्रह्मण.स्सायुज्य ङ्गच्छति।। 18।। 14 । (अर्थात् ब्रह्मीभवति।)

---

5) **पञ्चमानुवाकः- ब्रह्मयज्ञस्य अनध्यायनिमित्ते द्वे एव, ऋणमोचकत्वम्, स्वाध्यायस्य अपरिहार्यत्वम्, ब्रह्मवेत्तृप्रशंसा**

- ❀ तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ
- यदात्मा ऽशुचिः य.द्देशः (स्वस्य अशुचित्वम्, अध्ययन देशस्य अशुचित्वम्)
- समृद्धि र्दैवतानि (सुलभा सामग्री)
- य एवँ विद्वा.न्महारात्र उषस्युदिते व्रजꣳ स्तिष्ठ न्नासीन.श्शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसꣳ स्वाध्याय मधीते- सर्वान्लोका न्जयति। (यावत्तरसम् – यावद्बलम्, यावच्छक्ति)
- सर्वान्लोका.ननृणोऽनु सञ्चरति तदेषाऽभ्युक्ता।
- मन्त्रः - 卐 अनृणा अस्मि न्ननृणा४ परस्मिꣳ स्तृतीये लोके अनृणा स्स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणा स्सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेति (अश्नुवीम)-

- स्वाध्यायेन सर्वपापापनोदनम् –
    - अग्निँ वै जातं पाप्मा (जन्मनिमित्तः) जग्राह, तन्देवा आहुतीभिꣳ पाप्मान.मपाऽघ्नन्, आहुतीनाँ यज्ञेन, यज्ञस्य दक्षिणाभिः, दक्षिणानां ब्राह्मणेन, ब्राह्मणस्य छन्दोभिः, छन्दसाꣳ स्वाध्यायेन,
    - अपहतपाप्मा स्वाध्यायो, देवपवित्रं वा एत,
- स्वाध्यायः प्राणसखा- तँ योऽनूथ्सृजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता।

  (स्वाध्यायातिरिक्त परिश्रमनिषेधः)

  ○ जप्यैनैव तु संसिध्येद् ब्राह्मणो नात्र संशयः।

  कुर्यादन्यन्न वा कुर्यात् मैत्रो ब्राह्मण उच्यते।।

  ○ नानुध्यायेद् बहून् शब्दान् वाचो विग्लापनं हि तत्।।

  ○ योऽनधीत्य द्विजो वेदानन्यत्र कुरुते श्रमम्।

  स जीवन्नेव शूद्रत्व-माशु गच्छति सान्वयः।।

卐मन्त्रः- य.स्तित्याज सखिविदꣳ सखायन्न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति। यदीꣳ शृणोत्यलकꣳ शृणोति न हि प्र वेद सुकृतस्य पन्था- मिति

- विधिः तस्मा.थ्स्वाध्यायोऽध्येतव्यो,
- फलम् - यँ यङ्कतु मधीते तेनतेनाऽस्येष्टं भवति।

  ○ अर्के चेन्मधु विन्देत किमर्थं पर्वतं व्रजेत्।

  इष्टस्यार्थस्य संसिद्धौ को विद्वान् यत्नमाचरेत्।।

- फलम् - अग्ने र्वायो रादित्यस्य सायुज्य ङ्गच्छति, तदेषाऽभ्युक्ता।

वेदाध्येतृप्रशंसा – तेषां मानन प्रकारः

- ये अर्वाङुत वा पुराणे वेदँ विद्वाꣳस मभितो वदन्ति (प्रत्यक्षेण परोऽक्षेण वा निन्दन्ति)
- आदित्य.मेव ते परि वदन्ति (दूषयन्ति) सर्वे, अग्नि.न्द्वितीयम्, तृतीयञ्च हꣳसम् (वायुम्) - इति,
- यावती.र्वै देवता.स्ता.स्सर्वा वेदविदि ब्राह्मणे वसन्ति तस्मा.द्ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो दिवेदिवे नमस्कुर्यात्, नाऽश्लीलङ्कीर्तयेत्।
    - गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दुक्ष्वेडाविवेश्वरः। शिरसा श्लाघते पूर्वं परं कण्ठे नियच्छति।।
- एता एव देवताः प्रीणाति।। 19।। 15।

षष्ठानुवाकः- अयाज्ययाजन प्रायश्चित्तविधिः स्वाध्यायः

देहक्षयः रेकः, पुण्यक्षयः - प्ररेकः

- ❀ रिच्यत इव वा एष प्रेव रिच्यते - यो याजयति प्रति वा गृह्णाति याजयित्वा प्रतिगृह्य वा (द्रव्यलोभात् - अयाज्य याजनेन)
- अनश्न.न्त्रि.स्स्वाध्यायँ वेद मधीयीत-
- त्रिरात्रँ वा सावित्री.ङ्गायत्रीम् (जपित्वा) अन्वातिरेचयति (अरिक्तं करोति)
- विधिः- वरो (गौः) दक्षिणा,
- वरेणैव वरꣳ स्पृणोति (प्रीणयति)। आत्मा हि वरः।। 20।। 16।

• सप्तमानुवाकः-

- दुहे ह वा एष छन्दाꣳसि यो याजयति (द्रव्यलोभात् - अयाज्य याजनेन)
  - वाजसनेयिनः – प्राणस्य वै सम्राड्धामाय अयाज्यँ याजयति – अप्रतिगृह्यस्य प्रतिगृह्णाति।।
- स येन यज्ञक्रतुना याजयेत् - सोऽरण्यं परेत्य शुचौ देशे स्वाध्याय.मेवैन. मधीय.न्नासीत। (याजितं वेदभागं पुनः एकान्ते अरण्ये अधीयीत)
- तस्याऽनशन.न्दीक्षा
- स्थान.मुपसदः (कर्माणि)
- आसनꣳ सुत्या (सोमाभिषवः)
- वाग्जुहूः (होमदर्वी)
- मन उपभृत् (होमदर्वी)
- धृति.र्ध्रुवा (होमदर्वी) (अध्यवासायः – धृतिः)
- प्राणो हविः (हव्यम्)
- सामाऽध्वर्युः। (गीयमानं सामैव अध्वर्युः, यद्वा अध्ययननियमः साम)
- फलम् - स वा एष यज्ञꣳ प्राणदक्षिणः। (देहान्ते प्राणपरित्याग एव दक्षिणा)
- अनन्त दक्षिण.स्समृद्धतरः।। 21।। 17। (प्राणात् परं नास्तीति कृत्वा अनन्तदक्षिणा भवति, समृद्धतरश्च)